

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL PROBLEMLƏRİ**  
**İNSTITUTU**

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNIVERSİTETİ**

**Pedaqoji universitet və institutlarda**  
**bakalavr hazırlığı üçün proqram**

**Pedaqoji psixologiyanın əsasları**

**050121 – Təhsildə sosial-psixoloji xidmət**

**050120 – Məktəbəqədər təlim və tərbiyə**

**Proqram “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət” və**  
**“Məktəbəqədər təlim və tərbiyə” ixtisası üzrə**  
**təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.**

**Bakı-2014**

Ar 2014  
561

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZIRLIYI  
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL PROBLEMLƏRI  
İNSTITUTU  
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJI UNIVERSITETI

Pedaqoji universitet və institutlarda  
bakalavr hazırlığı üçün proqram

• Pedaqoji psixologiyann əsasları

050121 – Təhsildə sosial-psixoloji xidmət

050120 – Məktəbəqədər təlim və tərbiyə

Proqram “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət” və  
“Məktəbəqədər təlim və tərbiyə” ixtisası üzrə  
təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

98669

101296

Bakı-2014

ARXIV

M.F.Axundov adına  
Azərbaycan Milli  
Kitabxanası

4 426.61.(2A)21

**Tartib edən: Edison Məmməd oğlu Quliyev-**

ADPU-nun yaş və pedaqoji  
psixologiya kafedrasının dosenti.

- Rəyçilər: - N. T. Rzayeva – AMİ-nin psixologiya**  
- kafedrasının müdiri, dosent.
- **Z. İ. Əliyeva – ADPU-nun yaş və pedaqoji**  
psixologiya kafedrasının dosenti.
- **Ş.Q.Əliyeva – ADPU-nun məktəbəqədər**  
pedaqogika kafedrasının dosenti

**Redaktor: prof.Ə. Ə Əlizadə**

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin  
06.02.2014 tarixli 121 sayılı əmrinə əsasən çap  
edilir*

**İzahat vərəqəsi**

Müasir elmi psixologiyanın mühüm sahələrindən olan pedaqoji psixologiya inkişaf etməkdə olan gənc nəslin təlim və tərbiyəsinin psixopedaqoji qanunauyğunluqlarını öyrənir və bu əsasda praktik-pedaqoji məsələlərin öyrənilməsi üçün əlverişli zəminin yaradılmasını təmin edir. Pedaqogika və psixologiya elmlərinin qarşılıqlı əlaqəsi kimi formalaşan pedaqoji psixologiya cəmiyyətin ictimai praktikasına yaxın olan çox mühüm bir elm sahəsi kimi də xarakterizə oluna bilər. Xüsusilə pedaqoji kadrların hazırlanmasında və onların praktik pedaqoji fəaliyyətə müvəffəqiyyətlə daxil olmalarında bu nəzəri və praktik yönümlü kursun pedaqoji universitet və institutlarında tədrisinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Təhsildə sosial-psixoloji xidmət və məktəbəqədər təlim və tərbiyə ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuş bir proqramda pedaqoji psixologiyanın tərkibinə daxil olan problemlərin məzmun xarakteristikası verilmiş və bu zəmində nəzəri və praktik məsələlərinin öyrənilməsinin zəruriliyi ön plana çəkilmişdir.

Tartib olunmuş proqramda aşağıdakı bölmələr üzrə çoxşaxəli psixopedaqoji məsələlərin öyrənilməsi planlaşdırılmışdır: 1.Pedaqoji psixologiyanın predmeti, vəzifələri və metodları; 2.Təlim fəaliyyətinin psixoloji əsasları (bu problemin davamı olaraq daha üç mövzunun öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur: - təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi problemi; təlim motivləri və onların formalaşmasının psixoloji əsasları; təlim fəaliyyəti və uşaqların fərdi psixoloji xüsusiyyətləri); 3.Tərbiyə psixologiyası (bu problem çərçivəsində müzakirə olunacaq məsələlər: - tərbiyənin mahiyyəti və psixoloji mexanizmləri haqqında ümumi anlayış; tərbiyə və şəxsiyyətin inkişafının psixoloji məsələləri; özünü-tərbiyənin psixoloji mahiyyəti və şəxsiyyətin inkişafında onun rolu; özünü-tərbiyə vəzifələri haqqında ümumi anlayış; ailə tərbiyəsinin psixopedaqoji problemləri; yenidən tərbiyə psixologiyasının bəzi məsələləri); 4.Pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin psixologiyası (bu mövzunun davamı olaraq əlavə bir mövzunun ayrıca olaraq müzakirəsi planlaşdırılmışdır: - pedaqoji ünsiyyət və onun psixopedaqoji məsələləri); 5.Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas istiqamətləri.

Pedaqoji psixologiya kursunun əsas vəzifəsi – təlim və tərbiyənin nəzəri-praktik problemləri üzrə zəruri bilikləri tələbələrə aşılamaqdan ibarətdir. Yalnız bu zəmində tələbələrin gələcək praktik pedaqoji fəaliyyətə hazır olmalarına nail olmaq mümkündür. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, pedaqoji psixologiya kursunun müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsi tələbələrin digər fənlər üzrə mənimsədikləri biliklərə əsaslanır: “Ümumi psixologiya”; “Yaş fiziologiyası və anatomiyası”; “Pedaqogika”; “Uşaq və yaş psixologiyası”.

“Pedaqoji psixologiyanın əsasları” kursu hər iki ixtisas üzrə hazırkı tədris planının tələblərinə uyğun olaraq VI smestrdə tədris olunur. Hər iki ixtisas üzrə auditoriya saatlarının miqdarı 60 saat həcmində planlaşdırılmışdır (mühazirə - 30 saat; seminar məşğələləri – 30 saat). Tartib olunan proqramın məzmun əhatəsi

geniş olduğundan nəzəri kursun bütün mövzuları üzrə müəhazirə və seminar məşğələlərinə ayrılan auditoriya saatlarının həcmi, əgər tədris planlarında müəyyən dəyişikliklər edilərsə, artırmaq da olar. Əlavə etmək istəyirik ki, proqramın sonunda verilən ümumi və monoqrafik ədəbiyyatın öyrənilməsinə tələbələrin aktiv marağının stimullaşdırılması zəminində pedaqoji psixologiya kursunun daha dərindən mənimsənilməsinə müvəffəqiyyətlə nail oluna bilər.

### Mövzu 1.

#### **Pedaqoji psixologiyanın predmeti və vəzifələri**

Pedaqoji psixologiyanın predmeti və vəzifələri. Pedaqoji psixologiyanın təşəkkül və inkişafının tarixi-psixoloji səciyyəsi. Pedaqogikanın psixologiya ilə əlaqəsi. Pedaqogika bir elm və ustalıq kimi. Pedaqogikanın məqsədləri və vəsitələri haqqında ümumi anlayış.

Psixoloji biliklərin pedaqoji nəzəriyyə və praktika üçün əhəmiyyəti haqqında K. D. Uşunskinin (1824-1870) ideyaları. K. D. Uşunskinin pedaqoji antropologiya haqqında baxışları. Pedaqoji psixologiyanın inkişafında P. F. Kaptrevin (1849-1922) rolu. A. P. Neçayev (1875-1943) və ilk eksperimental psixoloji-pedaqoji tədqiqatlar.

XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində pedaqoji psixologiya (U. Cems, Q. Münsterberq, E. Meyman, Selli, V. Lay). SSRİ-də pedaqoji psixologiyanın inkişafının əsas istiqamətləri (L. S. Vıqotski, S. L. Rubinşteyn, A. N. Leontyev, B. G. Ananyev, L. V. Zankov, V. V. Davidov, M. Ə. Həmzəyev, Ə. Ə. Əlizadə). Müasir pedaqoji psixologiya-nəzəri və tətbiqi-praktik istiqamətli bir elm sahəsi kimi.

**Müasir pedaqoji psixologiyanın nəzəri və praktik-tətbiqi vəzifələri.** Həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsinin gənc nəslin təlim və tərbiyəsində, onun müstəqil həyat və fəaliyyətə hazırlanmasında rolu. **Pedaqoji psixologiya və cəmiyyətin ictimai praktikası.**

Pedaqoji psixologiyanın metodoloji əsasları. Ümumi və konkret metodologiya haqqında anlayış. Pedaqoji psixologiyanın elmlər sistemində mövqeyi və onun başqa elmlərlə əlaqəsi. Pedaqoji psixologiyanın əsas anlayışları və kateqoriyaları: təlim, tərbiyə, öyrətmə, mənimsəmə, problem situasiyası, intellekt, metod, metodika, nəzəri təfəkkür, psixoloji biliklər, inkişaf, psixodiagnostika, bilik, bacarıq, vərdişlər, aparıcı fəaliyyət, motivasiya, şəxsiyyət. Onların psixopedaqoji mahiyyəti və qarşılıqlı əlaqəsi.

**Pedaqoji psixologiyanın əsas sahələri:** təlim psixologiyası, tərbiyə və özünütərbiyənin psixologiyası, pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin psixologiyası, təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsasları.

Azərbaycanda pedaqoji psixologiya problemlərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti.

### Mövzu 2.

#### **Pedaqoji psixologiyanın metodları**

Müasir pedaqoji psixologiyada istifadə olunan metodların təsnifi haqqında ümumi anlayış. Görkəmli psixoloq B. G. Ananyevin (1907-1972) psixologiyada istifadə olunan metodların təsnifinə dair irəliləyici mövqeyin psixopedaqoji xüsusiyyətləri. B. G. Ananyevin təsnifatında dörd qrup psixoloji metodlar fərqləndirilir: 1) təşkilati metodlar; bu metodlara aiddir: müqayisəli metod, lonqitudal metod, kompleksli metod; 2) empirik metodlar; bu metodlara aiddir: müşahidə və özünümüşahidə, eksperimental metodlar, psixodiagnostik metodlar (testlər, anketlər, sorğular, sosiometriya, intervyu, müsahibə), fəaliyyətin proseslərinin və məhsullarının təhlili metodu (rəsmlər, yapmalar, şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilən müxtəlif xarakterli təlim tapşırıqları), bioqrafik metodlar (insanın həyat yolu ilə əlaqədar olan hadisələrin təhlili, sənədlər və digər xarakterli materiallar); 3) tədqiqat materiallarının işlənilməsi və təhlili metodları; bu metodlara aiddir: kəmiyyət təhlili metodu (statistik), keyfiyyət təhlili metodu (toplanılan materialların qruplar, variantlar və tipik əlamətlər üzrə diferensasiyası); 4) interpretasiya metodları; bu metodlara aiddir: genetik metod, struktur təhlil metodu.

Müqayisəli metodun tədqiqat imkanları. Sosial psixologiyada (müxtəlif tipli kiçik qrupların müqayisəli tədqiqi), patopsixologiyada və defektologiyada (xəstə və sağlam insanların müqayisəsi) aparılan tədqiqatların xüsusiyyətləri.

Lonqitudal tədqiqatların uzun müddətli davamlı xarakter daşması həmin tədqiqatların genetik xarakterini şərtləndirir. Belə tipli tədqiqatlarda istifadə olunan əsas metodlar: müşahidə, eksperiment metodu, testləşdirmə metodikaları. İnsanın fərdi xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılmasında lonqitudal tədqiqatların rolu.

Genetik metod – müqayisəli metodun özünəməxsus variantı kimi. Onun tətbiqinin əsas variantları: 1) geneoloji tədqiqatlar (qohumların öyrənilməsi); 2) doğma olmayan uşaq və valideynlərin öyrənilməsi; 3) əkilərin öyrənilməsi (monoziqot və diziqot cütüklərin müqayisəli tədqiqi).

Kompleks xarakterli psixoloji tədqiqatların aparılmasının xüsusiyyətləri. Kompleks tədqiqatda eyni bir obyektin müxtəlif yanaşmalar əsasında öyrənilməsi imkanları. Belə tipli tədqiqatlarda müxtəlif xarakterli (fiziki, fizioloji, psixi, şəxsiyyətin sosial inkişafı və i. a.) hadisələr arasında əlaqə və asılılıqların müəyyənəndirilməsi.

Empirik metodların pedaqoji psixologiyada tətbiqinin xüsusiyyətləri. Təbii eksperiment və inkişaf etməkdə olan uşaqların öyrənilməsində onun rolu. Formalaşdırıcı eksperimentin pedaqoji psixologiyada tətbiqi xüsusiyyətləri və mövqeyi.

### Mövzu 3.

#### **Təlim fəaliyyətinin psixoloji əsasları**

Təlim prosesi pedaqoji psixologiyanın nəzəri və tətbiqi-praktik problemi kimi. Şəxsiyyətin, onun intellektual və emosional-iradi sferasının formalaşmasında,

elmi dünyagörüşünün inkişafında təlim fəaliyyətinin rolu. Təlim fəaliyyətində koqnitiv və emosional xassələrin vəhdəti.

**Təlimin psixopedaqoji mahiyyəti, onun tərifli.** Ənənəvi təlim modelinin əsas xüsusiyyətləri, ənənəvi təlim – mənimsəmənin bilavasitə biliklərin əldə olunmasına yönələn proses kimi. Ənənəvi təlimin əsas fərqləndirici əlamətləri: a) biliklərin əldə olunması üsullarının mənimsənilməsi məqsədi qarşıya qoyulmur; b) təlimdə mənimsəmə prosesinin idarə olunması nəzərdə tutulmur.

**Təlimin müasir psixoloji modelləri haqqında ümumi anlayış.** Öyrətmə prosesində şagirdlərin əqli inkişafının psixoloji mexanizmlərinin nəzərə alınması – təlimin psixoloji yönümlü modellərinin əsas fərqləndirici əlaməti kimi. Psixoloji təlim modellərində şagirdin əqli inkişafının və bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının təmin edilməsi əsas məqsədlərdən biri kimi qarşıya qoyulur. Öyrənmənin psixoloji modelləri – aparılan pedaqoji işin özünəməxsusluğunu şərtləndirən psixopedaqoji amil kimi. Müvafiq təlim modellərinin psixopedaqoji funksiyalarının çoxcəhətli xarakterə malik olması.

**Təlimin şəxsiyyətə istiqamətlənən modelinin psixopedaqoji mahiyyəti.** Bu modelin əsas funksiyaları: şagirdin ümumi inkişafının təmin edilməsi; əqli, emosional-iradi, əxlaqi və estetik imkanların formalaşdırılması. Mənimsəmənin çətinlik səviyyəsinin çox yüksək olması – şəxsiyyətə istiqamətlənən təlim modelinin səciyyəvi əlaməti kimi. Şəxsiyyətə yönələn təlim modelində şagirdlərə fərdi yanaşılır, zəif və qüvvətli şagirdlərin mənimsəmə imkanları, onların qarşılaşdığı çətinliklər nəzərə alınır. Bu təlim modelinin həyata keçirilməsi şəraitində müəllim-şagird münasibətləri qarşılıqlı inam əsaslanır və işgüzar xarakter daşıyır. Şəxsiyyətə istiqamətlənən təlim modelində şagird şəxsiyyətinin ahəngdar surətdə inkişaf etdirilməsi əsas məqsəd kimi qarşıda durur.

**Təlimin inkişafetdirici modeli haqqında ümumi anlayış.** Bu modeldə diqqət mərkəzində şagirdin təlim fəaliyyətinin yənidən qurulması təmin edilir: təlimin həm forma və həm də məzmun baxımından təşkilinə xüsusi diqqət yetirməklə bir sıra keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinə nail olunur: nəzəri təfəkkür, refleksiya, təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində müstəqillik. Nəzəri biliklərin mənimsənilməsi inkişafetdirici təlim modelinin əsas funksiyası kimi. İnkişafetdirici təlim modelinin, ənənəvi təlim modelindən fərqli olan, əsas əlaməti: şagirdin əqli fəaliyyəti ümumidən xüsusiyyə, mücərəddən konkretə doğru istiqamətlənir. İnkişafetdirici təlim modelində şagirdin təlim (mənimsəmə) aktivliyinin xarakteri dəyişir (məsələn, şagird axtarıcı – tədqiqat fəaliyyətinə qoşulur və aktiv dialoq rejimində işləyir). Fəaliyyətin üsullarının mənimsənilməsi inkişafetdirici təlim modelinin istinad elementi kimi.

**Aktivləşdirici təlim modeli haqqında ümumi anlayış.** Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və onlarda yaradıcı elmi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi aktivləşdirici təlim modelinin əsas funksiyası kimi. İdrak tələbatlarının və intellektual hissələrin aktivləşdirici təlim modelində mövqeyi. Aktivləşdirici təlim modelində problem situasiyalarının yaradılması və onların həll üsullarının müəyyənləşdirilərək tətbiq edilməsi – şagirdlərin əqli fəaliyyətini stimullaşdıran

mühüm psixopedaqoji amil kimi. Aktivləşdirici təlim modelinin əsas psixoloji istinad elementi – idrak maraqları.

**Formalaşdırıcı təlim modelinin psixopedaqoji mahiyyəti və onun əsas funksiyası:** şagirdin əqli inkişafına təsir etmək üçün ilk növbədə bilik və bacarıqların mənimsənilməsi prosesinin məqsədəmüvafiq olaraq idarə olunmasına nail olunur. Əqli işlər və onların mənimsənilməsi formalaşdırıcı təlim modelinin əsas psixoloji istinad elementi kimi.

**Təlimin azad modelinin psixopedaqoji mahiyyəti haqqında ümumi anlayış.** Bu model şagirdin şəxsi təşəbbüskarlığına və aktivliyinə əsaslanır, şagird təlim fəaliyyəti ilə bağlı bütün işlərini müstəqil surətdə planlaşdıraraq yerinə yetirir. Azad fərdi seçimin olması – bu təlim modelinin istinad elementi kimi.

**Təlim prosesində öyrənmənin şəxsiyyətinin və fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi – öyrənmənin şəxsi funksiyasıdır və bu təlim və ya təlim fəaliyyəti adlanır.** Bu fəaliyyətin məqsədini – yeni biliklərin mənimsənilməsi, müvafiq bacarıq və vərdislərin formalaşması təşkil edir. Öyrənmənin şəxsiyyəti və onun mövqeyi təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin əsas amili kimi. Təlim prosesində şəxsiyyətin şüurlu yönəlişliyi və seçimi.

**Öyrənmənin optimallaşdırılması – təlim fəaliyyətinin təşkilinin əsas elmi prinsipi kimi.** Öyrənmənin təsnifi: 1) predmetə görə, 2) psixoloji vəzifələrə görə (məfhumların, ideyaların, vərdislərin, fikri əməliyyatların formalaşması), 3) əks əlaqələrin tipinə görə, 4) şagirdlərə yönəlişliyinə görə (frontal, fərdi). Təlim tapşırıqlarının seçilməsinə diferensial yanaşma və bu əsasda şagirdlərin fərdi psixoloji və intellektual imkanlarının nəzərə alınması.

#### Mövzu 4.

##### **Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi problemi**

Təlim – fərdi aktivliyin özünəməxsus forması olmaq etibarilə biliklərin mənimsənilməsinə, vərdiş və bacarıqların formalaşmasına, o cümlədən şagirdin özünün inkişafına yönələn bir prosesdir.

Təlim və psixi inkişaf, onların qarşılıqlı əlaqəsi – psixopedaqoji problem kimi. Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə dair klassik yanaşmaların ümumi səviyyəsi.

Şagirdin əqli inkişafında təlim fəaliyyətinin rolu. Şagirdin aktivliyinin təlim prosesinin strukturasında və təşkili səviyyəsindən asılılığı. Müəllim fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və öyrənmənin xüsusiyyətləri, onların qarşılıqlı əlaqəsi təlim prosesinin səmərəliliyini şərtləndirən əsas psixopedaqoji amil kimi.

Tədrisin xüsusiyyətləri və onun funksiyaları haqqında ümumi anlayış. Əqli inkişaf sıx şəkildə tədris prosesinin xüsusiyyətləri ilə, müəllimin, o cümlədən şagirdin işləri ilə, onların qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri ilə bağlıdır.

Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə dair J. A. Pijanin (1896-1980) baxışlarının ümumi səciyyəsi. J. A. Pijanin yanaşmasında inkişafın daxili qanunauyğunluqlarının ön plana çəkilməsi və bu əsasda təlimin inkişafın müvafiq mərhələlərinin imkanlarına uyğunlaşdırılmasının zəruriliyinin təsdiqlənməsi.

Təlim və psixi inkişafın dialektik vəhdəti haqqında L. S. Vıqotskinin (1896-1934) baxışları. L. S. Vıqotskinin baxışlarında təlimin aparıcı rolunun ön plana çəkilməsi. L. S. Vıqotski tərəfindən irəli sürülən "aktual inkişaf mərhələsi" və "yaxın inkişaf zonası" anlayışlarının psixopedaqoji mahiyyəti.

**Əqli inkişafın göstəriciləri haqqında ümumi anlayış.** Bununla əlaqədar L. S. Vıqotskinin hal-hazırda kimi əhəmiyyətini saxlamış ideyası ondan ibarətdir ki, təlim prosesində fikri fəaliyyətin əsas göstəricilərini məfhumların ümumiləşmə, mücərrədləşdirmə səviyyələri və onların sistem halında birləşmə səviyyəsi təşkil edir. Fəaliyyətin səmərəli üsullarından istifadə olunması - əqli inkişafın ən mühüm göstəricisi kimi.

Tanınmış psixoloq D. B. Elkoninin (1904-1984) mövqeyinə görə əqli inkişafın əsas göstəricilərini bunlar təşkil edir: təlim fəaliyyətinin strukturasının düzgün təşkilinin təmin olunması və onun komponentlərinin müəyyənəşdirilməsi; təlim fəaliyyətində əşyavi və simvolik planların nisbətində düzgün olmasının təmin edilməsi.

Görkəmli psixoloq və pedaqoq L. V. Zankov (1901-1977) əqli inkişafın üç istiqamətini fərqləndirərək ön plana çəkir: müşahidə fəaliyyətinin inkişafı; fikri fəaliyyətin inkişafı; praktik işlərin inkişafı.

**Şagirdlərdə əqli inkişafın ən mühüm göstəriciləri:** təfəkkürün müstəqilliyi, ağılın çevikliyi, təfəkkürün tənqidiyyəti, ağılın dərinliyi və genişliyi, ağılın sərbətliliyi.

Müasir pedaqoji psixologiyada əqli inkişafın diaqnostikası problemi.

Müasir psixoloji nəzəriyyələrdə təlim, mənimsəmə və inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi problemi.

## Mövzu 5.

**Təlim motivləri və onların formalaşmasının psixoloji əsasları**

Şagirdin mənimsəmə fəaliyyətində təlim motivlərinin rolu. "Motiv" və "məqsəd" anlayışlarının psixopedaqoji mahiyyəti. Motivların silsiləvi (ierarxik) sistemi haqqında anlayış. Təlimin motivləşməsi - onun formalaşmasının mühüm amili kimi.

Təlim fəaliyyəti ilə əlaqədar təzahür edən motivlərin tipləri haqqında anlayış. Şərti olaraq mənfəi adlandırılan motivasiya tipinin əsas xüsusiyyətləri: şagird başa düşür ki, əgər o oxumağa meyl etməzsə və bu sahədə lazımı aktivlik nümayiş etdirməzsə, yaranmış vəziyyət müəyyən çətinliklər, xoşagəlməz şərait və münasibət doğura bilər (valideyn, müəllim və sinif yoldaşlarının məzəmməti, narazılıq və s.). Müsbət xarakterli motivasiya tipi və onun əsas təzahür formaları: a) müsbət motivasiya şəxsiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən sosial amillərlə şərtlənir və onlar şagirdin ümumi vəziyyətinə təsir göstərir (cəmiyyət qarşısında vətəndaşlıq borcu, valideyn və müəllimlərlə münasibətdə borc hissi); sosial motivasiya daha əhəmiyyətli və qiymətli motivasiya tipidir; b) müsbət motivasiyanın ikinci tipi şəxsi (eqoistik) motivlərin olması ilə şərtlənir (ətrafdakıların dəstəyini qazanmaq, şəxsi mənfəət əldə etsək və s.). Bundan əlavə, təlim fəaliyyətinin özündə ifadə

olunan bəzi motivlər ayrılı bilər, məsələn, təlimin məqsədləri ilə bilavasitə əlaqədar olan motivlər. Bu kateqoriyaya aid olan motivlər: biliksevərliyin təmin edilməsi, müəyyən biliklərin əldə edilməsi, biliklərin dairəsinin genişləndirilməsi. Müsbət motivasiyanın bu tipi təlim prosesinin özündə ifadə olunaraq əks oluna bilər (məneolərin aradan qaldırılması, intellektual aktivlik, şagirdin malik olduğu qabiliyyətlərin reallaşdırılması və i. a.).

Təlim motivlərinin iki əsas qrupu: a) idrak motivləri (təlim fəaliyyətinin məzmunu və onun yerinə yetirilməsi prosesi ilə əlaqədar olan), b) sosial motivlər (məktəblinin başqa adamlarla qarşılıqlı sosial münasibətləri ilə əlaqədar olan).

Ildrak motivlərinin tərkibinə daxil olan motivlərin növləri bunlardır: 1) geniş idraki motivlər; belə motivlər məktəbliləri yeni biliklərə və yiyələnməyə istiqamətləndirir. Təlim prosesində onların təzahürü: təlim tapşırıqları real olaraq səmərəli surətdə yerinə yetirilir; təlim tapşırıqlarının müəllim tərəfindən mürəkkəbləşdirilməsinə müsbət reaksiyanın olması; müəllimə əlavə məlumatların verilməsi xahişi ilə müdaciət olunması və həmin məlumatların qəbul edilməsi; məcburi və zəruri olmayan tapşırıqların verilməsinə müsbət münasibət. Geniş idraki motivlərin səviyyələrinə görə fərqləndirilməsi. Bu motivlər maraqlı faktlara, hadisələrə münasibətdə və ya ilk deduktiv nəticələrə, hadisələrin əsas xassələrinə olan maraqda, o cümlədən təlim materiallarında əks olunan qanunauyğunluqlara, nəzəri prinsiplərə, əsas ideyalara münasibətdə ifadə oluna bilər; 2) təlim-idraki motivlər; belə tipli motivlər şagirdləri biliklərin əldə olunması vasitələrinin mənimsənilməsinə istiqamətləndirir və onların dars prosesində təzahürü: şagirdin müstəqil surətdə tapşırıqın həll olunma yollarını axtarması və onları qarşılaşdıraraq müqayisə etməsi; düzgün nəticənin əldə olunmasından sonra tapşırıqın həll olunmasının yenidən təhlil olunması; keçilən materialın nəzəri məzmununa və həll olunma vasitələrinə dair müəllimə verilən sualların xarakteri; yeni biliklərin və anlayışların öyrənilməsinə keçid prosesində təzahür edən maraqlı və biliksevərlik; tapşırıq yerinə yetirilməsi prosesində özünəmənzərətin aktivləşməsi.

Sosial motivlərin növləri: 1) geniş sosial motivlər; 2) məhdud və ya mövqe xarakterli motivlər; 3) sosial əməkdaşlıq motivləri.

Geniş sosial motivlər onda ifadə olunur ki, şagird biliklərin mənimsənilməsinin sosial zərurətini, məsuliyyətini, ailə və cəmiyyət üçün əhəmiyyətini, o cümlədən gələcək müstəqil həyata hazır olmaqda rolunu dərk edir; təlim prosesində bu motivlərin təzahürü: şagird təlimin ümumi əhəmiyyəti ilə əlaqədar fəallıq nümayiş etdirir və ictimai maraqlar naminə öz maraqlarından imtina etməyə hazır olur.

Məhdud və ya mövqe xarakterli motivlər onda ifadə olunur ki, şagird müəyyən mövqeyə nail olmaq, ətrafdakılarla münasibətində öz yerini tutmaq, onların hörmətini qazanmağa nail olmaq istəyir; bu motivin təzahürü: şagird təlimin gedişi prosesində yoldaşları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa, onlardan məsləhət almağa meyl edir; şagird gördüyü işlərə yoldaşlarının münasibətini öyrənmək istəyir; yoldaşlarına yardım etməkdə təşəbbüskarlıq və təvənnəsizlik nümayiş

ətdirir; kollektiv işdə iştirak etməyə aktiv meyl edir; təlim prosesində qarşılıqlı nəzarətdə iştirak etməyə hazır olur. Məhdud sosial xarakterli motivlərin bir mühüm xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, şagird əlverişli mövqə əldə etməklə yoldaşlarının, müəllim və valideynlərinin rəğbətini qazanmağa nail olmaq istəyir.

Sosial əməkdaşlıq motivləri onda ifadə olunurlar ki, şagird yoldaşları ilə qarşılıqlı ünsiyyətdə olmaq, onlarla əməkdaşlıq etməyə, bu əməkdaşlığın forma və məzmununu müzakirə etməyə, onu təkmilləşdirməyə aktiv meyl edir. Bu tipli motivlərin təzahürü: kollektiv işin vasitələrinin başa düşülməsinə, onların təkmilləşdirilməsinə, sinifdə aparılan işlərin müxtəlif üsullarının araşdırılaraq müzakirə olunmasına meyl; fərdi işdən kollektiv işə və əksinə keçməyə marağın olması.

İdraki və sosial motivlərin psixoloji xarakteristikasının iki istiqaməti və ya qrupu: **a) birinci qrupa** aid olan motivasiya xarakteristikalarını məzmunlu adlandırılır və onlar birbaşa olaraq şagirdin həyata keçirilən təlim fəaliyyətinin məzmunu ilə əlaqədardır; **b) ikinci qrupa** aid olan motivasiya xarakteristikasını şərti olaraq **dinamik** adlandırmaqla onları bu motivlərin forma və dinamikasının ifadəsi kimi səciyyələndirirlər. Motivlərin **məzmunlu xarakteristikasının** göstəriciləri bunlardır: **a)** təlimin şəxsi əhəmiyyətinin şagird üçün mövcud olması; **b)** şagirdin təlim fəaliyyətinə və davranışına təsir göstərən motivlərin mövcud olması; **c)** motivlərin ümumi strukturunda motivin yeri, mövqeyi; **ç)** motivlərin yaranmasında və təzahüründə müstəqillik; **d)** motivlərin dərk olunma səviyyəsi; **e)** motivlərin müxtəlif fəaliyyət tiplərinə, təlim fənlərinin növlərinə, təlim tapşırıqlarının formalarına tətbiq olunma səviyyəsi. Motivlərin **dinamik** xarakteristikasına daxildir: **a)** motivlərin davamlılığı (bu amil onda ifadə olunur ki, şagird hətta qeyri-əlverişli şəraitdə, maneələrin olması zəminində və müvafiq stimullar olmadıqda belə oxuyur və çalır); **b)** motivlərin modallığı – onların emosional ifadəsi və ya yönəlliyi (bu zaman təlimin mənfəi və müsbət motivasiyası mövcud olur).

**Təlim motivlərinin formalaşmasının psixopedaqoji əsaslar.** Təlim motivlərinin formalaşmasında idrak maraqlarının inkişafının rolu. Qiymətləndirmənin, şifahi-sözlü möhkəmləndirmənin təlim motivlərinin formalaşmasında mövqeyi. Pedaqoji qiymətləndirmə - təlim motivlərinin fəallaşmasının mühüm amili kimi.

Pedaqoji prosesdə şagirdlərdə təlim motivlərinin təşəkkül və inkişafının öyrənilməsinin psixopedaqoji metodlarının ümumi xarakteristikası.

### Mövzu 6.

#### Təlim fəaliyyəti və uşaqların fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri

Təlim fəaliyyəti prosesində şagirdlərin fərdi iş üslubuna malik olması haqqında ümumi anlayış. Təlim prosesində çətinlik çəkən şagirdlərin tipik əlamətləri (hərəkət narahatlığı, diqqətin dağınıqlığı, iş qabiliyyətinin aşağı olması, öz imkanlarına qarşı inamsızlıq, intellektual aktivliyin zəif olması və s.).

Təlim materiallarının qavranılmasının özünəməxsus üsulları haqqında ümumi anlayış. Belə istiqamətli üsulların əsas növləri: **a)** təlim materiallarının vizual qavrayışı; **b)** təlim materiallarının audial qavrayışı; **c)** təlim materiallarının taktil – hərəkət (kinestetik) qavrayışı. İnformasiyanın qavranılmasının və başa düşülməsinin bu sistemi representativ sistem adlanır.

Təlim prosesində materialın vizual qavrayışına və başa düşülməsinə üstünlük verən şagirdə müşahidə olunaraq aşkara çıxarılan əlamətlər: özünü təşkil etməyi bacarır, sakitdir (səs-küyə meyl etmir), müşahidə aparmağı bacarır, əyani vəsaitlərlə müşayiət olunan materialı yaxşı yadda saxlayır, şifahi-sözlü təlimatları çətinliklə yadda saxlayır, sürətlə oxuyur və bu işi səmərəli yerinə yetirir, daha çox ehtiyatlıdır, gördüyünü və müşahidə etdiyini asanlıqla yadda saxlamağı bacarır.

Təlim materialının audial qavrayışına və başa düşülməsinə üstünlük verən şagirdə müşahidə olunaraq aşkara çıxarılan əlamətlər: öz-özünü danışıq, asanlıqla işdən yayınır, eşitdiyini asanlıqla təkrar edir, oxu prosesində sözləri işlədərkən dodaqlarını tərpədir, hesablamaya və yazı yazmağa üstünlük verir, dilləri mənimsəməkdə çətinlik çəkmir, aramla, ritmik danışmağı bacarır, qulaq asarkən öyrənir, çox danışıq və müzakirələri sevir, fikirlərini ardıcılıqla şərh etməyi bacarır, əsəlin intonasiyalarına qarşı diqqətlidir.

Təlim materialını kinestetik yönümdə qavrayan və anlayan şagirdə müşahidə olunan və aşkara çıxarılan əlamətlər: fiziki rəğbətəndirməyə reaksiya verir, fiziki davranışa meyillidir, hərəkətlər çoxluğu, fiziki reaksiyaların zənginliyi nəzərə çarpır, əl-qol hərəkətlərinə meyillilik müşahidə olunur, oxu prosesini barmağı ilə izləyir, takti gözləyir, özünü aparmağı bacarır, lokonikdir, aktiv sözlərdən, hərəkətlərdən istifadə edir, kitabları sevir, süjetlərə qarşı meyillidir, lakin müəyyən məlumatların detallarına qarşı zəiflik nümayiş etdirir.

Şagirdlərin hər birinin ayrı-ayrılıqda hansı qavrayış tipinə aid olduğunun müəyyənləşdirilməsi – təlim prosesində mənimsəmənin səmərələşdirilməsinin çox mühüm olan psixopedaqoji və metodiki amili kimi. Belə ki, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin və onların təlim fəaliyyəti prosesində təzahürünün başa düşülərək mənalandırılması şəraitində müəllim hansı mənimsəmə nəzarətinin səmərəli və hansı mənimsəmə şəraitinin qeyri-səmərəli, çətin olduğunu aşkara çıxarmağa nail ola bilər.

Aparılmış psixopedaqoji tədqiqatlar əsasında zəif sinir sistemində malik olan və fərdi yanaşma tələb edən şagirdlər üçün çətinlik təradən təlim situasiyaları müəyyənləşdirilmişdir: **1)** uzun müddətli gərgin iş (şagird zəif olduğu üçün tez yorulur, iş qabiliyyətini itirir, səhvlər buraxır, təlim materialını çox ləng mənimsəyir); **2)** sinir-psixi gərginlik tələb edən və vaxtməhdudluğu ilə müşayiət olunan məsuliyyətli iş; **3)** müəllimin gözlənilmədən və yüksək sürətlə sual verməsi və tezliklə cavab verilməsi tələbini irəli sürməsi ilə əlaqədar şərait; **4)** uğursuz cavab və ya cavabın mənfəi qiymətləndirilməsi situasiyasında işin təşkili; **5)** diqqəti mərkəzləşdirməyə imkan verməyən narahat və səs-küylü şəraitdə aparılan iş; **6)** böyük həcmli və çoxşəxəli materialın yadda saxlanması tələb olunan təlim

situasiyası. Qeyd olunan təlim situasiyalarının aradan qaldırılmasına yönələn psixopedaqoji üsulların ümumi xarakteristikası.

Inert (süst) – zəif sinir sistemi tipinə malik olan uşaqlarla pedaqoji iş apararı müəllim bunları diqqət mərkəzində saxlamalıdır: 1) belə tipli şagirdlərdən dərhal aktiv fəaliyyətə başlamaq tələb olunmamalıdır, çünki onlar yeni təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi prosesinə təcridən daxil ola bilmirlər; 2) şagirdlər tapşırıqların çoxcahatlı və müxtəlif olması şəraitində yüksək aktivlik nümayiş etdirə bilmirlər; 3) şagirdlərdən düzgün yerinə yetirilməyən işləri dərhal düzəltməyi tələb etməməli və onlara düşünmək üçün vaxt verilməlidir; 4) dərslin başlanmasının əvvəlində belə şagirdləri sorğuya cəlb etməməli və onlardan dərslə soruşulmamalıdır; 5) yeni keçilmiş material üzrə inert sinir sistemində malik olan şagirdi cavab verməyə məcbur etmək məqsədəmüvafiq sayıla bilməz.

**İstedadlı şagirdlər**, onların təlim və inkişafının psixopedaqoji problemləri. İstedadlı və yüksək mənimsəmə qabiliyyətinə malik olan **şagirdlərin kateqoriyalarının təsnifi** və onların psixoloji xarakteristikası.

Məktəb şəraitində istedadlı şagirdlərlə aparılan pedaqoji işin təşkilində müəllimlə məktəb psixoloqunun qarşılıqlı birgə fəaliyyətinin əhəmiyyəti.

Təlim prosesinin şagirdlərin fərdi-psixoloji, tipoloji və mənimsəmə imkanlarının nəzərə alınması şəraitində həyata keçirilməsi aparılan pedaqoji işin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin təsirli psixopedaqoji amili kimi.

### Mövzu 7.

#### Tərbiyənin mahiyyəti və psixoloji mexanizmləri

Şəxsiyyətin formalaşmasının psixoloji mexanizmlərinin öyrənilməsi tərbiyə psixologiyası qarşısında duran başlıca vəzifə kimi.

Tərbiyə - ictimai-tarixi təcrübənin yeni nəsə aşılınması ilə bağlı fəaliyyət sahəsidir; bu prosədə insana təsir etməklə onda konkret anlayışlar, prinsiplər, sərəvət meylləri formalaşdırılır və bu əsəda onun inkişafı, ictimai həyata və məhsuldar əməyə hazırlanması üçün zəruri olan şərait yaradır.

**Tərbiyə psixologiyası** – şəxsiyyətin formalaşmasının psixoloji qanunauyğunluqlarının və mexanizmlərinin öyrənilməsinin zərurətini ön plana çəkir. Şəxsiyyətin inkişafının biogenetik, sosiogenetik və biososial nəzəriyyələrinin ümumi xarakteristikası. Tərbiyə psixologiyasının nəzəri və praktik istiqamətli problemlərinin işlənilməsi real tərbiyə işinin metod, forma və vasitələrinin müəyyənəşdirilməsinin əsası kimi.

**Tərbiyə - tərbiyəçi ilə tərbiyə olunanın qarşılıqlı təsir prosesi kimi.** Tərbiyənin obyektivi və tərbiyənin subyektivi anlayışlarının psixoloji xarakteristikası. Həmin anlayışlara istinadən psixologiyaya xüsusi təşkil olunmuş tərbiyə sistemi şəraitində şəxsiyyətin özünəməxsusluğunun qanunauyğunluqlarını öyrənilir və onun sosial həyatın müxtəlif formalarına fəal surətdə uyğunlaşması üçün zəruri olan üsul və vasitələri işləyib hazırlayır.

Tərbiyə işinin təşkili bu amillərlə şərtlənir: a) insanın subyektiv dünyasının inkişafına xidmət edən ictimai praktikanın yaradılması; b) insanın şüurlu surətdə

ictimai dəyərləri mənimsəməsinin təmin edilməsi; c) cəmiyyətin ictimai ideallarına və dəyərlərinə uyğun olaraq mürəkkəb əxlaqi-mənəvi problemlərin müstəqil surətdə həll olunması imkanlarının formalaşdırılması.

Şəxsiyyətin inkişafının psixoloji qanunauyğunluqlarının aşkara çıxarılması zəminində aparılan pedaqoji iş prosesində inkişafətməkdə olan uşaq və yeniyetmələrdə müstəqillik və məsuliyyətlik, prinsipiallıq, şəxsi ləyaqət hissi, yaradıcı aktivlik və tənqidi təfəkkür kimi vacib keyfiyyətləri müvəffəqiyyətlə formalaşdırmaq olar.

**Tərbiyənin psixoloji mexanizmləri haqqında ümumi anlayış.** İnsanın motivasiya – tələbat sferası tərbiyənin psixoloji mexanizmi kimi. Davranışın fərqli surətdə qiymətləndirilməsində motiv anlayışının izahedici imkanları. İdeal və əqidə davranışın motivi kimi. Uşağın əxlaqi davranışa yiyələnməsində bu amillərin rolu.

**Şəxsiyyətin istiqaməti haqqında ümumi anlayış.** İnsanın şəxsi, kollektivlik və işgüzar istiqamətlərinin psixoloji xüsusiyyətləri. Şəxsi istiqamət özünəməxsusluğu, şəxsi rahatlığı və şəxsi nailiyyəti təmin edən motivlərlə təyin olunur. Kollektivlik istiqamətinin yaranması onunla əlaqədar olur ki, insan cəmiyyətin maraq və tələbatlarına uyğun hərəkət edir, kollektivin, başqa adamların, ayrı-ayrı qrupların mənəfiyyətinə uyğun olaraq çalışır və kollektivlik və altruistiklikə bağlı olan motivlərə istinad edir.

Şagirdin inkişafının və formalaşmasının tarixini öyrənmək əsasında onun davranışının motivləri haqqında obyektiv məlumatın əldə olunmasına nail oluna bilər.

Şəxsiyyətin inkişafında müsbət yönümlü davranış adətlərinin formalaşmasının rolu.

Tərbiyə psixologiyasında **tərbiyəliliyin göstəriciləri problemi.** Əxlaqi tələbatların, hissələrin və adətlərin formalaşmasının səviyyəsi - əxlaqi tərbiyəliliyin mühüm göstəricisi kimi. Əxlaqi tərbiyəliliyin müəyyənəşməsində davranışın məqsədəyönəlişliyinin və ixtiyarılışliyinin inkişaf səviyyəsinin rolu. İnsanın özünün motivasiya sferasını idarə etmək bacarığına yiyələnməsi - əxlaqi tərbiyəliliyin inkişafına təsir göstərən mühüm psixoloji amil kimi. **Əxlaqi şüurla əxlaqi davranışın əlaqəsi problemi.** Hər iki amilin şəxsiyyətin tərbiyəliliyinə təsiri.

Şəxsiyyətin tərbiyəsində emosional sferanın rolu. Emosional sferanın təsiri şəxsiyyətin bütün subyektiv dünyasını əhatə etməlidir.

İnsanın şəxsi aktivliyinin və müstəqilliyinin onun şəxsiyyətinin inkişafında və tərbiyəsində rolu.

**Fəaliyyət və şəxsiyyətin formalaşması.** Şəxsiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə onun aktivliyinin nisbəti. **Aparıcı fəaliyyət** – şəxsiyyətin formalaşmasının mühüm və zəruri olan şərti kimi.

**Ünsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin** şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında və özünərealaşdırılmasında rolu. Şəxsiyyətin xassələrinin



formalaşmasının psixoloji mexanizmləri. Bütöv şəxsiyyətin strukturasında xassələrin dinamikası.

**Tərbiyə prosesində qiymətləndirmənin, rəğbətəndirmənin və məzəmmətin rolu.** Bu amillər tərbiyə prosesində istifadə olunmasına verilən psixopedaqoji tələblər. Şəxsiyyətin tərbiyəsinin layihələşdirilməsi – konkret pedaqoji vəzifənin ifadəsi kimi.

Şəxsiyyətin inkişafında və tərbiyəsində **kollektivin rolu.** Kollektivdaxili münasibətlər və onun idarə olunmasının psixopedaqoji əsasları. **Tərbiyə prosesinin idarə olunması problemi və onun psixoloji mahiyyəti.** Özündərk və özünlüqiymətləndirmə - tərbiyədə özünlüidarənin həyata keçirilməsinin ilkin şəraiti kimi. Özüntərbiyə - özünlüidarənin yüksək forması kimi. Şəxsiyyətin davamlılığı problemi və onun psixoloji aspekti. Gənc nəslin tərbiyəsində ailənin və ailədaxili münasibətlərin rolu. Tərbiyəvi təsirlərin psixoloji baxımdan əsaslandırılması. Məktəblinin tərbiyəliliyinin ölçülməsi problemi. Tərbiyəliliyin göstəriciləri və onların psixoloji xarakteristikası.

### Mövzu 8.

#### **Özüntərbiyə və şəxsiyyətin inkişafının psixoloji məsələləri**

Özüntərbiyə - şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi. Özüntərbiyə anlayışı və onun psixopedaqoji mahiyyəti. Özüntərbiyənin, müstəqilliyin və özünlüidarəetmənin nisbəti. Özüntərbiyə şəxsiyyətin aktivliyinin təzahürü kimi. Özüntərbiyə öz şəxsiyyətini dəyişməyə yönələn insanın şüurlu fəaliyyət prosesi kimi.

Şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvələrinin xarakteri. Şəxsiyyətin inkişafının xarici və daxili amilləri. Şəxsiyyətin inkişafında özüntərbiyənin rolu. Özüntərbiyə prosesi və müxtəlif yaş mərhələlərində onun imkanları. Yeniyetmə və gənclik dövrlərində özüntərbiyənin xüsusiyyətləri.

Özüntərbiyə və tərbiyənin nisbəti. Özüntərbiyənin istiqamətləndirilməsində sosial şəraitin rolu. Tərbiyənin səmərəliliyinin özüntərbiyənin fəal olmasından asılılığı.

Yenidən tərbiyə işində özüntərbiyənin rolu. Özüntərbiyə mövcud nöqsanların aradan qaldırılmasının mühüm şərti kimi.

Özüntərbiyənin vasitələri haqqında ümumi anlayış. Özüntərbiyənin **özüntəsir vasitəsi** olmaqla şəxsiyyətin tərbiyəsi məqsədlərinə xidmət etməsi.

Özüntərbiyə proqramının mahiyyəti və məzmunu. Özüntərbiyə proqramı xarici tələblərin tərbiyə olunan tərəfindən interiorizasiyasının nəticəsi kimi. Özüntərbiyənin fərdi xüsusiyyətləri. **Özünəöhdəçiliyin** səciyyəsi. Sosial həyatın, ictimai münasibətlərin insanın üzərinə düşən vəzifələrin şəxsi öhdəçiliyin qəbul olunmasına təsiri. Şəxsi öhdəçiliyin həyatakeçirilməsində şəxsiyyətin daxili əqidəsinin rolu. İctimai baxımdan əhəmiyyətli olan əmək fəaliyyəti özüntərbiyə proqramının həyata keçirilməsinin əsas vasitəsi kimi.

**Özünənəzarət** və özüntərbiyə proqramının yerinə yetirilməsində onun rolu. Özünənəzarətin növləri; qabaqcadan düşünülmüş məqsədəmüvafiq xarakter

daşıyan özünənəzarətin özüntərbiyədə rolu. Özünənəzarətin əsas vəzifələri və funksiyaları. Özünə hesabat vermək. Özünə hesabat verməyin səciyyəsi və onun növləri. Özünlü inandırmaq və özünə əmr etmək özüntərbiyə prosesinin gedişini istiqamətləndirən mühüm vasitə kimi. Özünlüinandırma anlayışı və onun səciyyəsi. İnsanın iradəsinin fəallaşmasında özünlü inandırmanın imkanları. Özünlü inandırma özünlü əmr etmənin səmərəli vasitəsi kimi.

**Özünlüqiymətləndirmə** - özüntərbiyənin mühüm amili kimi. Şəxsiyyətin formalaşmasında özünlüqiymətləndirmənin mövqeyi və funksiyaları. Özünlüqiymətləndirmənin sosial amillərlə şərtlənməsi. İnsanın kollektivdə aktiv fəaliyyəti – obyektiv özünlüqiymətləndirmənin təşəkkülünün zəruri şərti kimi. Məktəblilərdə özünlüidarəetmənin formalaşmasında ictimai qiymətləndirmənin funksiyalarının səciyyəsi. Şagirdlərdə özünlüqiymətləndirmənin təşəkkülündə və formalaşmasında müəllim tərəfindən verilən qiymətin rolu. Özünlüqiymətləndirmənin növləri və onların psixoloji xarakteristikası. Özünlüqiymətləndirmənin şəxsiyyətin mənimsədiyi dünyagörüşdən, ideallardan və sosial normalardan asılılığı.

**Şagirdlərin özüntərbiyəsinin təşkilinin psixoloji-pedaqoji əsasları.** Xarici tərbiyəvi təsirlərin mənimsənilməsi prosesinin səmərələşdirilməsi – şagirdlərin özüntərbiyəsinə yönələn pedaqoji rəhbərliyin ümumi şərti kimi.

Özüntərbiyənin şəxsi əhəmiyyətinin subyekt tərəfindən dərk olunması. Özüntərbiyə və **şagirdin motivasiya** sahəsi. Hər iki tərəfin qarşılıqlı əlaqəsi. Özüntərbiyə vasitələrinin şagird tərəfindən dərk olunması. **Rəğbətəndirmə** özüntərbiyənin səmərəliliyinin vasitəsi kimi.

Özüntərbiyəyə rəhbərliyin pedaqoji əsasları: şagirdlərin ictimai cəhətdən əhəmiyyətli fəaliyyətinin təşkili, şagirdlərdə özündərkətmənin təşəkkülü, özüntəsir vasitələrinin şagirdlər tərəfindən dərk olunması. Şagirdlərin özüntərbiyəsinin kollektiv inkişafsəviyyəsindən asılılığı. Şagirdlərin özüntərbiyəsinin təşkili prosesində onların tipoloji və fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

### Mövzu 9.

#### **Ailə tərbiyəsinin psixopedaqoji problemləri**

Ailə tərbiyəsi – sosial-psixoloji və pedaqoji hadisə kimi. Şəxsiyyətin tərbiyəsinə və bu prosesin nəticələrinə ailədaxili həyatın təsiri. Ailədaxili münasibətlərin müsbət və ya mənfi xarakteri tərbiyə prosesinə fərqli təsir göstərən psixososial amil kimi.

Ailə tərbiyəsi – **mürəkkəb və çoxşaxəli sistem** kimi. Bu sistemə təsir göstərən amillər (irsyyət və uşaqların bioloji sağlamlığı, maddi-iqtisadi təminat, sosial vəziyyət, həyat tərzi, ailə üzvlərinin sayı, yaşayış yeri, uşağa münasibət) və onların ümumi xarakteristikası.

Şəxsiyyətin ahangdar inkişafının təmin edilməsi ailə tərbiyəsinin əsas məqsədi kimi. **Ailə tərbiyəsinin əsas vəzifələri** bunlardır: 1) uşağın yetkinləşməsi və inkişafı üçün mümkün olan bütün şəraitin yaradılması; 2) ailədaxili əməllərin qorunub saxlanılması və uşaqların tərbiyəsində bu amilin tərbiyəedici imkanlarının

reallaşdırılması; 3) müsbət vərdiş və bacarıqların uşaqlara aşılması və bu zəmində özünüxidmətə və başqalarına kömək etməyə meylin formalaşdırılması; 4) şəxsi layəqət hissinin tərbiyə olunması.

Ailə tərbiyəsinin **ümumi prinsipləri** haqqında anlayış. Ümumi prinsiplərə ilk növbədə bunları aid etmək olar: inkişaf etməkdə olan uşağa humanist və qayğılı münasibət; uşağın ailənin daxili həyat və fəaliyyətinə cəlb olunması; ailədə açıq və inama əsaslanan münasibətlərin yaradılması; ailədaxili münasibətlərin optimallığının təmin edilməsi; valideynlərin uşağa qarşı yönələn tələblərinin davamlılığı; uşağa mümkün olan hər cür yardımın göstərilməsi. Qeyd edilən prinsiplərlə yanaşı ailə tərbiyəsində müəyyən qaydalara da əməl olunmalıdır: fiziki cəzanın qadağan olunması, nəsihətçilikdən imtina, uşağa qarşı dərhal təbə olmaq tələbinin irəli sürülməsi, uşağın yerli-yersiz hər cür tələb və arzusunun dərhal yerinə yetirilməsi və i. a.

**Klassik və müasir pedaqoji psixologiyada ailə tərbiyəsi ilə bağlı irəli sürülən yanaşmaların ümumi səciyyəsi.** Ailə tərbiyəsi modelləri haqqında ümumi anlayış. Mövcud ailə tərbiyəsi modellərinin psixopedaqoji mahiyyəti və onların tərbiyəvi imkanlarının psixososial xarakteristikası.

Ailə tərbiyəsinin **Adler modeli** (A. Adler, 1870-1937) haqqında ümumi anlayış. Adlerin ailə tərbiyəsi konsepsiyası valideynlərin davranışının sürürlü və məqsədyönlü surətdə dəyişdirilməsi ideyasına əsaslanır. A. Adlerin nəzəriyyəsinə görə, ailədə mövcud olan psixoloji iqlim, ümumi yönəliqlik, ailədaxili dəyərlər və qarşılıqlı münasibətlər uşaq şəxsiyyətinin inkişafının və tərbiyəsinin mühüm amilləri kimi qiymətləndirilməlidir. A. Adlerə görə, valideynlərin tərbiyəsinin əsas anlayışları bunlardır: bərabərlik, əməkdaşlıq, təbii nəticələr. Bu anlayışlar ailə tərbiyəsinin əsas prinsipini şərtləndirir: hökmranlıqdan imtina etmək və uşağın tələbatlarını nəzərə almaq. Valideynlər hər bir uşaq şəxsiyyətinin təkrarolunmamazlığı, fərdiyyətliliyi və toxunulmamazlığı ilə hesablaşmağa alışdırılmalıdır. Adlerin yanaşmasında valideynlərin maarifləndirilməsi birnənalı olaraq ön plana çəkməsi (valideyn uşağı başa düşməyi, onun təfəkkürünə daxil olmağı, uşağın davranış və münasibətlərinin motivlərini aşkarlamağı və bu zəmində övladının inkişafı və tərbiyəsinə yönələn şəxsi metodlarını müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır).

Ailə tərbiyəsinin **təlim-nəzəri modeli**. Bu model Amerika psixoloqu **B. F. Skinner** (1904-1990) tərəfindən işlənilərək irəli sürülmüşdür. Biheviorizmin ümumi nəzəriyyəsinə əsaslanan bu modelə görə valideynlərin və onların uşaqlarının davranışını yenidən öyrətmə və öyrətmə metodu əsasında dəyişdirmək olar. Valideynlərin tərbiyəsi bu modelin tərkib hissəsi kimi. Təlim-nəzəri modeldə uşaqların davranışının formalaşdırılmasının vasitələri kimi bunlar irəli sürülür: müsbət möhkəmləndirmə (rəğbətləndirmə), mənfi möhkəmləndirmə (cəza), möhkəmləndirmənin olmaması. Qeyd edilən vasitələrin uşağın davranışının idarəolunmasında rolu. Valideynlər sosial öyrətmə nəzəriyyəsinin prinsiplərini praktik olaraq tətbiq etməklə ailə mühitində uşaqların davranışının dəyişməsinə nail ola bilərlər.

Ailə tərbiyəsinin **hissi kommunikasiya modeli** haqqında ümumi anlayış. Amerika psixoloqu **K. R. Rocersin** (1902-1987) şəxsiyyətin fenomenoloji nəzəriyyəsinə əsaslanan bu modeldə şəxsiyyətin özünüifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması bir tələb kimi irəli sürülür. Ailə tərbiyəsinin hissi kommunikasiya modeli ailədaxili ünsiyyətin qarşılıqlı, səmimi və azad olmasının təmin olunmasında ifadə olunur. Bu modelə yiyələnən valideynlər üç mühüm bacarığı mənimsəməlidirlər: 1) aktiv dinləməyi; 2) uşağın başa düşəcəyi şəxsi hissələrin ifadəsi; 3) ailədaxili münasibətlərdə "hər iki tərəf haqlıdır" prinsipinin praktik olaraq istifadə olunması.

Ailə tərbiyəsinin **qrup terapiyası modeli**. Bu modelin mahiyyəti onda ifadə olunur ki, uşağın tələbatlarından asılı olaraq valideynlər öz mövqelərini dəyişdirərək yenidən qururlar. Bu modelə görə, valideynlərin tərbiyəsi qrup şəraitində aparılan məsləhətlər, terapiyalar və təlimatlar vasitəsilə həyata keçirilir. Qrup terapiyası modelinin əsas məqsədi valideynlərin şəxsiyyətinin strukturasında müsbət dəyişikliklərin təmin edilməsinə nail olmaqdır. Valideynlərin psixoloji və pedaqoji baxımdan maarifləndirilməsi ailədaxili münasibətlərin tənzim olunmasının mühüm vasitəsi kimi.

Valideynlərin **maarifləndirilməsi və gənclərin ailə həyatına hazırlanması modeli**. Bu ailə tərbiyəsi modeli rus pedaqoqu **İ. V. Qrebnikov** tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu modeldə valideynlərin pedaqoji maarifləndirilməsinin metodiki proqramı işlənmiş və belə bir mövqə əsaslandırılmışdır ki, ailə tərbiyəsində və ailədaxili münasibətlərdə baş verən çətinliklərin əsasında valideynlərin psixoloji-pedaqoji məlumatsızlığı durur. Bu modelə görə, valideynlərin maarifləndirilməsi ailə tərbiyəsinin ağılabatan prinsiplər əsasında qurulmasının mühüm vasitəsi kimi dəyərləndirilir.

Ailə tərbiyəsində baş verən nöqsanlar və onların psixopedaqoji xarakteristikası. Ailədaxili münasibətlərdə müşahidə olunan çətinliklərin baş verməsində valideynlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin rolu. Hiperproteksiya (hədsiz himayə) və hipoproteksiya (himayənin uşağı səviyyədə olması) anlayışlarının mahiyyəti və psixoloji xarakteristikası. Uşağa yönələn tələblərin xarakterinin valideyn-uşaq münasibətlərinə təsiri. Valideynlərin şəxsi qarşılıqlı münasibətləri, bu münasibətlərin xarakteri ailə daxili tərbiyə mühitinin mühüm psixopedaqoji amili kimi.

#### Mövzu 10.

##### Yenidən tərbiyə psixologiyasının bəzi məsələləri

Yenidən tərbiyə anlayışının psixoloji mahiyyəti, yenidən tərbiyənin zəruriliyini şərtləndirən amillər (mənfi adətlərin yaranması, neqativ motivasiyanın formalaşması, asosial davranış, münəqəşli münasibət üslubuna aktiv meyl və s.).

Mənfi istiqamətə malik olan davranışın davamlı formalarının yaranması birbaşa olaraq neqativ xarakterli dinamik stereotiplərin formalaşması ilə şərtlənir. Bu stereotipləri dağıtmaq və oradan qaldırmaq yolu ilə davranışın mənfi

təzahirlərini aradan qaldırmaq olar. Lakin mənfi stereotiplərin təsirinin aradan qaldırılması çox böyük say və vaxt tələb edən bir prosesdir.

Yenidən tərbiyə yalnız köhnə və mənfi stereotiplərin (adətlərin) aradan qaldırılması ilə məhdudlaşmır. Yeni və müsbət stereotiplərin yaradılması aktual vəzifəyə çevrilir. Bu prosesdə köhnə stereotiplər rədd edilir və yeni stereotiplər yaradılır. Yenidən tərbiyənin **psixofizioloji mexanizmlərinə** dair A. A. Uxtomskinin (1875-1942) baxışları. Dominat prinsipinin mahiyyəti. Çətin tərbiyə olunmanın yaranma şəraitinin dominat haqqında olan mövcud təlimlə izah olunması. İki müxtəlif tipli dominatın mübarizəsi və ziddiyyətiliyi. Daha qüvvətli olan dominatın qalib gəlməsinin mexanizmi və onun psixofizioloji xarakteristikası. Psixoloji baxımdan yenidən tərbiyənin funksional yönəlişliyi: yeniyetmədə yeni tələbatlar, baxışlar, ideallar formalaşdırılır və bu əsasda əvvəlki baxışlar, mövqelər, tələbatlar sıxışdırılaraq aradan çıxarılır. Yeni və müsbət xarakterli dominatlar formalaşdırılır.

İnsanın işlərinin, münasibətlərinin, reaksiyalarının yalnız xarici təsirlərdən və şəraitdən asılı olmaması və bu amilin tərbiyə və yenidən tərbiyə prosesində nəzərə alınmasının zəruriliyi. Müsbət motivasiyanın və əlverişli daxil psixososial mühitin yaradılması – yenidən tərbiyənin mühüm amili kimi.

Yenidən tərbiyə prosesində çətin tərbiyə olunan uşaq və yeniyetmələrin özünəməxsus fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının tətbiqi-pedaqoji əhəmiyyəti. Fərdi yanaşma tələb edən iki yeniyetmə qrupunun əsas xarakteristikası: a) emosional cəhətdən qeyri-sabit qrup; b) əsəbi, qıcıqlanan və affektivliyə meyl edən qrup. Qeyd edilən qruplara aid olan yeniyetmələrə aparılan psixopedaqoji işin xüsusiyyətləri. Yenidən tərbiyə prosesində çətin tərbiyə olunanlarda inamsızlıq, qapalılıq, inciklik, fiziki və mənəvi-psixoloji çatışmazlıqlarla bağlı komplekslərin aradan qaldırılmasının əhəmiyyəti.

Yenidən tərbiyə prosesində tərbiyəçi ilə tərbiyə olunan arasında mövcud olan ünsiyət üslubunun və qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinin rolu. Səmimi və qarşılıqlı inama əsaslanan münasibətlər və bu əsasda formalaşan əlverişli tərbiyə mühiti – yenidən tərbiyənin çox mühüm olan psixopedaqoji əsası kimi.

## Mövzu 11.

### Pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin psixologiyası

Pedaqoji fəaliyyətin əmələ gəlməsi və inkişafı, onun sosial funksiyaları. Pedaqoji fəaliyyətin humanist təbiətə malik olması – onun mahiyyətinin əsas səciyyəsi kimi. Müasir cəmiyyətdə müəllimin rolu. Gənc nəslin hərtərəfli inkişafında, uşaq və yeniyetmələrin şəxsiyyətinin, tələbat və motivlərinin formalaşmasında, o cümlədən onlarda yaradıcı təfəkkürün, özünüdərkətmənin və sosial aktivliyin təşəkkül etdirilməsində müəllimin bir şəxsiyyət və peşəkar kimi müstəsna mövqeyi. Pedaqoji peşələr (müəllim, tərbiyəçi, təşkilatçı-pedaqoq, sosial pedaqoq, metodist, məktəb psixoloqu və başqaları). Müəllim vahid pedaqoji prosesin təşkilatçısı kimi.

Müəllimin peşə yararlığı. Müəllim şəxsiyyətinin humanist istiqaməti: peşəyə sosial dəyərlər baxımından yanaşma, humanist dünyagörüşü, vətəndaş mövqeyi. Müəllimin peşə xüsusiyyətləri ona məxsus olan çoxcəhətli tələbatların, marağ və meyllərin məcmusu kimi. Pedaqoji fəaliyyətin psixologiyasının əsas istiqamətləri: a) müəllim şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri; b) pedaqoji fəaliyyətin xüsusiyyətləri; c) pedaqoji ünsiyyətin xüsusiyyətləri.

Pedaqoji qabiliyyətlər haqqında ümumi anlayış. Pedaqoji qabiliyyətlərin təsnifi. Pedaqoji qabiliyyətlərin əsas komponentləri: a) didaktik qabiliyyətlər; b) təşkilati-kommunikativ qabiliyyətlər; c) şəxsiyyətlə bağlı qabiliyyətlər.

Təlim prosesinin səmərəliliyində və şagirdlərin mənimləmə qabiliyyətinin stimullaşdırılmasında müəllimin didaktik qabiliyyətlərinin rolu. Didaktik qabiliyyətlər müəllimin məlumatvermə funksiyasını şərtləndirən mühüm amil kimi. Müəllimin didaktik qabiliyyətlərinin şagirdlərdə müstəqil və yaradıcı təfəkkürün formalaşdırılmasında rolu. Didaktik qabiliyyətlərin əsas komponentləri: şagirdlərə informasiyanı təqdim edərək aşılamaq qabiliyyəti, ekspressiv-nitq qabiliyyətləri; akademik (intellektual) qabiliyyətlər; diqqətin paylanması.

Təlim məsələlərinin həlli prosesində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin təşkili və istiqamətləndirilməsi. Müəllimin bu prosesdə iştirakının xüsusiyyətləri. Təlim materiallarının şagirdlərə çatdırılmasına və izahına verilən pedaqoji və psixoloji tələblər. Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinin, idrak imkanlarının və mənimləmə bacarıqlarının nəzərə alınmasının didaktik tələblər baxımından zəruriliyi. Şagirdlərin diqqət və maraqlarının fəallaşdırılmasının vəzifələri. Təlim materiallarının mənimlənməsi şəraitində şagirdlərdə yaradıcı və fəal idrak işlərini yerinə yetirmək bacarığını təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. Təlim materiallarının şagirdlərin mənimləmə imkanlarına uyğun gəlməsinin didaktik baxımdan əhəmiyyəti. Təlim məsələlərinin şagirdlərin mənimləmə imkanlarına uyğun gəlməsinin müəyyənləşdirilməsinin üsulları. Mənimləmə baxımından çətin olan təlim materiallarının şagirdlərə təqdim edilməsinin mümkünlüyü haqqında pedaqoji psixologiyada mövcud olan baxışların mahiyyəti. Bu baxımdan L. S. Vıqotskinin **psixi inkişafda təlim arasında olan asılılığa dair irəli sürdüyü fikirlər**in özünəməxsus istiqaməti.

Müəllimin nitq mədəniyyəti – onun didaktik hazırlığının çox mühüm olan aspekti kimi. Müəllimin nitq fəaliyyəti pedaqoji prosesin vacib tərəfi kimi. Müəllimin nitqinin əsas keyfiyyətləri: nitqin sübutluğu və inandırıcılığı, onun məntiqiliyi və ardıcılığı, nitqin emosional-obrazi karakteri. Müəllimin nitqinin aydınlığı, müəyyənliyi və verilən sərb və izahatların ziddiyyətli karakter daşımaması.

Didaktik qabiliyyətlərin formalaşmasında müəllim elmi-metodiki və psixoloji – pedaqoji hazırlığının rolu. Ümumi akademik qabiliyyətlər və xüsusi didaktik qabiliyyətlər və onların vəhdətinin psixopedaqoji mahiyyəti.

Təşkilati-kommunikativ qabiliyyətlər və müəllimin pedaqoji fəaliyyətində onların rolu. Bu qabiliyyətlər müəllimin təşkilatçılıq funksiyaları və ünsiyyəti ilə birbaşa əlaqədardır. Təşkilati-kommunikativ qabiliyyətlərin əsas komponentləri:

kommunikativ qabiliyyətlər; pedaqoji takt; təşkilatçılıq qabiliyyətləri; suqgestiv və ya təlqinə maruz qoymaq qabiliyyətləri.

Müəllim təlim-tərbiyə prosesinin əsas təşkilatçısı kimi. Təlim fəaliyyətinin müxtəlif formalarının təşkili şəraitində müəllim və şagirdlərin birgə qarşılıqlı işinin psixopedaqoji problemləri.

Şagird kollektivinin təşkilində və onun fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsində müəllimin rolu. Şagirdlərlə fərdi işinin təşkilinin psixoloji əsasları.

**Müəllim şəxsiyyəti – tərbiyəedici və inkişafetdirici psixopedaqoji və sosial amil kimi.** Pedaqoji qabiliyyətlərin inkişafında və formalaşmasında müəllim şəxsiyyətinə xas olan çoxcəhətli keyfiyyətlərin rolu. Şəxsiyyətlə bağlı qabiliyyətlər müəllimin tərbiyəedici funksiyasının həyata keçirilməsinin əsas şərtləri kimi. Müəllim şəxsiyyəti ilə bağlı qabiliyyətlərin komponentləri: perseptiv qabiliyyətlər; pedaqoji təxəyyül; emosional sferanı və davranışı özünüidarə qabiliyyəti.

Pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyində mühüm rol oynayan **müəllim şəxsiyyətinin əlamətləri**: dərin düşünmə qabiliyyəti, nəzakətlik, tələbkarlıq, diqqətlik, tərbiyəlilik, həssaslıq və mütləssirlik, səbr və özünü ələ almağı bacarmaq, davranışının çevikliyi, vətəndaşlıq, humanistlik, işgüzarlıq, xeyirxahlıq, intizamlılıq, vicdanlılıq, xoşxasiyyətlik (məhribanlıq, mərhəmət), ideya əqidəliliyi, təşəbbüskarlıq, səmimilik, kollektivçilik, tənqidilik, məntiqçilik, uşaqlara məhəbbət, təkiddilik, ünsiyyətlik, özünü təşkil etmə bacarığı, məsuliyyətlik, qayğıkeşlik, vətənpərvərlik, pedaqoji eridusiya, siyasi şüurluluq, ləyaqətlik, doğruluq, ehtiyatlılıq (tədbirlilik), prinsiplillik, özünə tənqidi yanaşmaq, müstəqillik, təvazökarlıq, cəsarətlik, tez başa düşmə bacarığı, ədalətli, özünü təkmilləşdirməyə və inkişaf etdirməyə aktiv meyl, yenilik hissi, şəxsi ləyaqət hissi, həssaslıq (cəmiyyətlilik, qayğıkeşlik), emosionallıq. Müəllim şəxsiyyətinin əhəngdar inkişafında qeyd edilən keyfiyyətlərin formalaşmasının rolu.

Müəllim şəxsiyyətinin strukturunun formalaşmasının əsasını onun fəaliyyətinin pedaqoji istiqaməti təşkil edir. Pedaqoji istiqamət davamlı motivlər sistemi kimi. Müəllimin pedaqoji nüfuzu və onun psixopedaqoji mahiyyəti. Stressə davamlılıq müəllimin peşəkarlığını təmin edən mühüm əlamət kimi. Müəllim şəxsiyyətinin sosial-psixoloji tolerantlığı – stressli şəraitlərə sosial uyğunlaşmanın əsas şərti kimi.

Müəllim şəxsiyyətinin və onun pedaqoji fəaliyyətinin təkmilləşməsində və təkrarolunmaz fərdi yaradıcılığa doğru istiqamətlənməsində müəllimin özünütərbiyəyə fəal meylinin əhəmiyyəti.

## Mövzu 12.

### Pedaqoji ünsiyyət və onun psixopedaqoji məsələləri

Müasir psixologiyada ünsiyyət anlayışı. Ünsiyyətin quruluşu və onun əsas funksiyalarının səciyyəsi. Pedaqoji ünsiyyətin özünəməxsusluğu. Pedaqoji ünsiyyət şəxsiyyətlərarası münasibətlərin sistemi kimi. Pedaqoji ünsiyyətin növləri, quruluşu, məzmunu və funksiyaları.

Müəllim şəxsiyyətinin psixologiyasının və onun pedaqoji fəaliyyətinin təhlili prosesində pedaqoji ünsiyyətin özünəməxsusluğunun araşdırılmasının və təhlilinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Ünsiyyət prosesində qarşılıqlı anlaşmanın əsas psixoloji mexanizmləri: identifikasiya (özünü başqası ilə eyniləşdirmək), empatiya (emosional anlaşılıqlıq), refleksiya (öz davranışını başqaları vasitəsilə başa düşmək qabiliyyəti). İnsanların bir-birini qavramalarının ümumi psixoloji qanunauyğunluqlarının səciyyəsi. Pedaqoji ünsiyyətin üslubu. Müəllimin psixoloji mədəniyyətinin nüvəsini əməkdəşliq pedaqogikasında reallaşdırılan pedaqoji ünsiyyət təşkil edir. Pedaqoji prosədə subyekt – obyekt və subyekt – subyekt münasibətlərinin dialektikası. Subyekt-subyekt münasibətlərinin üstünlüyü pedaqoji prinsip kimi. Müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti, müxtəlif yaş mərhələlərində onun məzmunu və formalarında baş verən dəyişikliklər. Müəllim əhəmiyyət kəsb edən başqa şəxs kimi: məlumat mənbəyi, referent şəxs, nüfuzlu adam.

Şagirdin müəllim tərəfindən qavranılması. Şagirdin qabiliyyətlərinin, onun təlimə münasibətinin, motivlərinin, maraq və meyllərinin müəllim tərəfindən düzgün qavranılaraq müəyyənləşdirilməsi. Şagird şəxsiyyətinin qavranılmasının üsulları. Şagirdin psixoloji xarakteristikasının tərtibi prinsipləri. Pedaqoji məsləhətləşmələrin aparılmasının məqsədəməvafiqliyi. Şagirdin özünüfəaliyyətə meylində və peşəyə istiqamətləndirilməsində müəllimin iştirakının zəruriliyi. Bu prosədə aktivqarşılıqlı ünsiyyətin rolu.

Müəllim şəxsiyyətinin şagird tərəfindən qavranılmasının qanunauyğunluqları. Şagirdlərin gözləmə və qiymətləndirmə sistemi.

Müasir pedaqoji psixologiyada irəli sürülən **pedaqoji rəhbərlik** (ünsiyyət) üsulları haqqında ümumi anlayış. Pedaqoji rəhbərlik və ünsiyyət üsullarının əsas növləri: avtoritarüslub; demokratik üslub; liberal üslub. Avtoritar ünsiyyət üslubu müəllim tərəfindən məcburi tələblərin irəli sürülməsi və şagirdi təcavüzlü təlqinə məruz qoymaq şəraitində və nəticəsində yaranır. Avtoritar ünsiyyət üslubunun neqativ mahiyyəti və onun psixoloji xarakteristikası. Demokratik ünsiyyət üslubu müəllimin əqidəyə, yönəldici və stimullaşdırıcı tələblərə, xeyirxah təlqinə əsaslanması şəraitində təşəkkül taparaq müəyyənləşir. Demokratik ünsiyyət üslubu – müəllimin psixoloji mədəniyyətinin mühüm əlaməti kimi. "Liberal" rəhbərlik və ünsiyyət üslubunun qeyri-əlvərşli olması və onun pedaqoji prosədə mənfəi təsirinə psixopedaqoji xarakteristikası.

Pedaqoji prosədə müəllimin ünsiyyət üslubunun şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasına, sinif kollektivində işgüzar və əlvərşli fəaliyyət şəraitinin yaradılmasına təsiri. Pedaqoji prosədə şəxsiyyətlərarası münasibətlər sisteminin sosial-psixoloji səciyyəsi (şagird-şagird, şagird-müəllim, müəllim-müəllim, müəllim-valideyn, şagird-valideyn), onların diaqnostikası, layihələşdirilməsi və qurulması. Aktivdialoq – qarşılıqlı pedaqoji təsirin humanistləşdirilməsinin vasitəsi kimi.

### Mövzu 13.

#### Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas istiqamətləri

Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas istiqamətləri haqqında ümumi anlayış. Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas istiqaməti – məktəbəqədər və məktəb illərində uşaqların hərtərəfli inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Uşaqların qabiliyyət və meyllərinin inkişaf etdirilməsi, onların psixososial inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, şəxsiyyət və intellektin pozulmasının psixoloji səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi, belə tipli pozğunluqların profilaktikası və aradan qaldırılması – bütün bunlar psixoloji xidmətin təsir dairəsinə daxil olan vəzifələrdəndir. Uşaqların psixi və psixoloji sağlamlıqlarının təmin edilməsi – təhsil sistemində həyata keçirilən psixoloji xidmətin əsas məqsədlərindən biri kimi. Təhsil sistemində həyata keçirilən psixoloji xidmətin əsas vəzifələri bunlardır: 1) uşaqlarla işləyərkən hər bir yaş mərhələsinin imkanlarının reallaşdırılması; 2) uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin – maraqların, qabiliyyətlərin, meyllərin, hisslərin, münasibətlərin, həyat planlarının və i. a. – inkişaf etdirilməsi; 3) müxtəlif tipli tədris-tərbiyə müəssisələrində uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli psixoloji iqlimin yaradılması; 4) həm uşaqlara, həm də valideyn və müəllimlərə psixoloji yardımın göstərilməsi.

Uşağın inkişafına istiqamətlənən psixoloji xidmət aşağıdakı konkret məqsədlərinin yerinə yetirilməsi ilə şərtlənir:

1. Təlim-tərbiyə müəssisələrində şəxsiyyətin inkişafetdirici həyat tərzinin formalaşdırılmasına nail olunur;
2. Uşağın inkişafı və tərbiyəsi üçün əlverişli psixoloji iqlimin yaradılması təmin olunur; ünsiyyət və fəaliyyət şəraitinin optimallaşdırılması – inkişafetdirici amil kimi ön plana çəkilir;
3. Hər bir yaş mərhələsində uşağın hərtərəfli psixososial, intellektual və peşəyönümlü ilə əlaqədar inkişafının təmin edilməsi və hər bir yaş mərhələsinin potensial imkanlarının reallaşdırılması;
4. Uşaqların psixoloji – pedaqoji planda öyrənilməsi və psixopedaqoji işgüzar xarakteristikaların tərtibi;
5. İntellektual inkişafda və şəxsiyyətin inkişafında baş verən kənarçıxmaların profilaktikası və korreksiyası;
6. Yetim uşaqların və valideyn himayəsindən məhrum olanların, fiziki və ya aqli inkişafda geri qalan uşaq və yeniyetmələrin sosial-psixoloji reabilitasiyası;
7. Uşaqları tərbiyə edən valideynlərə və ya onları əvəz edən şəxslərə məsləhət verilməsi, əlverişli ailə mikromühitinin yaradılması;
8. Ekstremal və kritik situasiyalarda uşaqlara, yeniyetmələrə, müəllim və valideynlərə zəruri olan psixoloji yardımın göstərilməsi.

Təhsil sistemində işləyən psixoloqun fəaliyyətinin ümumi prinsipləri haqqında anlayış (fərdi yanaşma prinsipi, psixoloqun müəllim və valideynlərə qarşılıqlı iş prinsipi, psixoloqun hüquq və vəzifələrinin gözlənilməsi prinsipi).

Psixoloqun fəaliyyətinin təşkilatı xarakterli prinsipləri haqqında ümumi anlayış. Belə tipli prinsiplərə daxildir: 1) aparılan psixoloji işin forma və

metodlarının çoxcəhətliyi prinsipi; 2) əxlaq prinsipi; 3) varislik prinsipi; 4) özünü aktualaşdırma prinsipi; 5) peşə əməkdaşlığı prinsipi.

Təhsil sistemində psixoloji xidmət sahəsində aparılan işlərin istiqamətləri haqqında ümumi anlayış. Aktual istiqamət, onun funksiyaları və psixopedaqoji xarakteristikası. Perspektiv istiqamət və uşaqların potensial imkanlarının reallaşdırılması problemi. Psixoloqun praktik fəaliyyətində müxtəlif yaş qruplarına aid olan uşaqlarla perspektiv istiqamət üzrə aparılan psixopedaqoji işin xüsusiyyətləri.

Təhsil sistemində praktik psixoloqun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: 1) psixoloji maarifləndirmə; 2) psixoprofilaktika; 3) psixodiagnostika; 4) inkişafetdirici təlim və tərbiyə; 5) psixokorreksiya; 6) psixoloji məsləhət. Qeyd edilən istiqamətlər üzrə aparılan praktik psixoloji işin xüsusiyyətləri.

Məktəbə və digər tipli tədris-tərbiyə müəssisələrinə psixoloji xidmətin nəzəriyyə və praktikasının işlənilməsinin və həyata keçirilməsinin müasir fəaliyyəti və bu istiqamət üzrə qarşıda duran perspektiv vəzifələr.

**“Pedaqoji psixologiyanın əsasları” kursu üzrə  
tematik plan**

| Sıra N-si | Məşğələlərin mövzusu  | Məşğələlərin növü, saat |       |
|-----------|---|-------------------------|-------|
|           |   | Mühazirə                | Semin |
| 1         | Pedaqoji psixologiyanın predmeti və vəzifələri                            | 2                       | 2     |
| 2         | Pedaqoji psixologiyanın metodları   | 2                       | 2     |
| 3         | Təlim fəaliyyətinin psixoloji əsasları                                    | 2                       | 2     |
| 4         | Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi problemi                      | 2                       | 2     |
| 5         | Təlim motivləri və onların formalaşmasının psixoloji əsasları             | 2                       | 2     |
| 6         | Təlim fəaliyyəti və uşaqların fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri              | 2                       | 2     |
| 7         | Tərbiyənin mahiyyəti və psixoloji mexanizmləri haqqında ümumi anlayış     | 2                       | 2     |
| 8         | Tərbiyə və şəxsiyyətin inkişafının psixoloji məsələləri                   | 2                       | 2     |
| 9         | Özünü-tərbiyənin psixoloji mahiyyəti və şəxsiyyətin inkişafında onun rolu | 2                       | 2     |
| 10        | Özünü-tərbiyə vasitələri haqqında ümumi anlayış                           | 2                       | 2     |
| 11        | Ailə tərbiyəsinin psixopedaqoji problemləri                               | 2                       | 2     |
| 12        | Yenidən tərbiyə psixologiyasının bəzi məsələləri                          | 2                       | 2     |
| 13        | Pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin psixologiyası               | 2                       | 2     |
| 14        | Pedaqoji ünsiyyət və onun psixopedaqoji məsələləri                        | 2                       | 2     |
| 15        | Təhsil sistemində psixoloji xidmətin əsas istiqamətləri                   | 2                       | 2     |

**Cəmi:**

**30**

**30**

**Ədəbiyyat**

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
2. Bayramov Ə. S. Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri. Bakı, 1967.
3. Bayramov Ə. S., Əlizadə Ə. Ə. Psixologiya. Dərslük. Bakı, 2002.
4. Əliyev R. İ. Tərbiyənin psixologiyası. Bakı, 2006.
5. Əmrahlı L. Ş. Psixoloji xidmətin əsasları. Bakı, 2008.
6. Əlizadə Ə. Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, 2004.
7. Əlizadə Ə. Ə. İstedadlı uşaqlar. Psixopedaqoji məsələlər. Bakı, 2005.
8. Əlizadə Ə. Ə., Əlizadə H. Ə. Pedaqoji psixologiya. Dərslük. Bakı, 2010.
9. Əlizadə Ə. Ə., Əlizadə H. Ə. Əsrin meta-meyilləri: psixopedaqoji problemlər. I-III cildlər. Bakı, 2008.
10. Əlizadə Ə. Ə. Əzimov Q. E., Quliyev E. M. Məktəblinin psixologiyası. Tədris vəsaiti. Bakı, 1990.
11. Həmzəyev M. Ə. Pedaqoji psixologiya. Tədris vəsaiti. Bakı, 1991.
12. Həmzəyev M. Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. İkinci nəşr. Bakı, 2003.
13. Xəlilov S. Təhsil. Təlim. Tərbiyə. Bakı, 2005.
14. Məmmədov Ə. U. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı, 1993.
15. Məmmədov R. H. Müəllimin peşə etikası. Bakı, 1992.
16. Андриади И. П. Авторитет учителя и процесс его становления. М., 1997.
17. Абдулина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М., 1999.
18. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968.
19. Бесталько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1995.
20. Бодалев А. А. Личность и общение. М., 1983.
21. Брунер Дж. Процесс обучения. М., 1962.
22. Бурменская Г. В., Карабанова, О. А. Лидерс А. Г. Возрастно – психологическое консультирование. М., 1990.
23. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М., 1996.
24. Возрастная и педагогическая психология. Под редакцией А. В. Петровского. М., 1979.
25. Волков Б. С. Психология подростка. М., 2001.
26. Волков Б. С. Психология младшего школьника. М., 2002.
27. Волков К. Н. Психологи о педагогических проблемах. Под. Редакцией А. А. Бодалева. М., 1981.
28. Гамезо М. В., Петрова Е. А., Орлова. Возрастная и педагогическая психология. М., 2003.
29. Грейс Крайг, Дон Бокум. Психология развития. М., 2005.

30. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики. М., 1991.
31. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. М., 1986.
32. Дружинин В. Н. Психология семьи. М., 1996.
33. Елканов С. Б. Профессиональная самовоспитание учителя. М., 1986.
34. Ермоленко М. Н. Введение в педагогическую деятельность. М., 2001.
35. Занков Л. В. Дидактика и жизнь. М., 1968.
36. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб., 2000.
37. Кон И. С. Психология старшеклассника. М., 1982.
38. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. М., 1996.
39. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. М., 1987.
40. Ковалев С. В. Психология семейных отношений. М., 1987.
41. Леонтев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1977.
42. Леонтев А. А. Педагогическое общение. М., 1980.
43. Леффансуа Г. Психология для учителя. М., 2005.
44. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М., 1972.
45. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. М., 1998.
46. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М., 1999.
47. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьника. М., 1984.
48. Маркова А. К., Орлов А. Б., Фридман Л. М. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. М., 1983.
49. Маслоу А. Мотивация и личность. М., 1998.
50. Оконь В. Основные проблемы обучения. М., 1968.
51. Педагогика. Учебник под редакцией проф. Л. П. Крившенко. М., 2004.
52. Поляков С. Д. Технология воспитания. М., 2002.
53. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М., 1982.
54. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов. М., 2000.
55. Психология человека от рождения до смерти. Под редакцией А. А. Реана. М., 2002.
56. Рабочая книга школьного психолога. Под редакцией И. В. Дубровиной. М., 1991.
57. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. СПб., 1999.
58. Реан А. А. Психология познания педагогом личности учащихся. М., 1990.
59. Реттер М. Помощь трудным детям. М., 1987.
60. Рувинский Л. И. Самовоспитание личности. М., 1984.
61. Рубунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников. М., 1975.
62. Регуш Л. А. Наблюдение в практической психологии. СПб., 1996.
63. Стоунс Э. Психопедагогика. М., 1984.

64. Социальная психология. Учебное пособие. Под редакцией А. В. Петровского. М., 1987.
65. Сластенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика. Учебное пособие. М., 2001.
66. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний. М., 1975.
67. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. М., 1983.
68. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология. М., 1998.
69. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. М., 1990.
70. Учителем и родителям о психологии подростка. Под редакцией проф. Г. Г. Аракелова. М., 1990.
71. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Психологический справочник учителя. М., 1991.
72. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Под редакцией И. И. Ильяслова и В. Я. Ляудис. М., 1981.
73. Щукина Г. И. Проблемы познавательного интереса в педагогике. М., 1971.
74. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе. М., 1986.
75. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М., 1989.

С. 03.2014  
Копия документа № 110 от 03.03.2014  
2014 г. 127 стр. 200

---

ADP-...  
Book (1) ...  
ADP-...

4m

*Çapa imzalanmış .22. 05.2014*  
*Kağız formatı 60x84 1/16, çap vərəqi 2*  
*Sifariş 157 sayı 200*

---

***ADPU-nun mətbəəsi***  
***Bakı, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 34***  
***Tel: (+912) 493-74-10***  
***E.mail. ADPU@Box.az***



Ar 2014  
561

98669